

CAHİLİYYƏ DÖNƏMİNDƏ ŞAIRİN ÖNƏMİ və ŞEİRİN NÖVLƏRİ

*f.f.d. Vüqar Səmədov,
Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun müəllimi
vugarsamedov@hotmail.com*

XÜLASƏ

Cahiliyyə şeiri islamdanəvvəlki dövrün hər sahəsini əhatə edir. Döyüşlər haqqındakı məlumatları, ərəblərin adət-ənənələrini, pis və yaxşı tərəflərini o dövrün şeirlərindən öyrənmək mümkündür. Şair mənsub olduğu qəbilənin kahini, rəhbəri, natiqi, təmsilçisi və alimi idi. Şeirləri ilə bir fərdin, yaxud qəbilənin etibarını qazana bilirdi. Qeyd edək ki, bəzən bunun əksi də baş verirdi. Şairlər cəmiyyət içində yüksək mövqeyə sahib idilər. Şair öz qəbiləsini bir ordunun mühafizəsindən daha yaxşı qoruyurdu. Hadisələri şeirində əks etdirir, digər qəbilələrin sataşmalarına cavab verirdi. Bir qəbilədə şair meydana çıxdığı zaman, digər qəbilələrin insanları şair olan qəbiləni təbrik etmək üçün oranı ziyarətə gəlirdilər. Cahiliyyə şeiri əsas qəzəl, təsvir, tərif (mədh), həca (tənqid), mərsiyə (rəsa), fəxr (öyünmək), həmasa (qəhrəmanlıq) kimi mövzuları ələ alır.

Açar sözlər: şeir, şair, bədəvi, xitabət.

Giriş

Quran və hədisdən sonra ərəb dilinin fəsaḥət və bəlaḡət nöqteyi-nəzərindən zirvədə üçüncü önəmli qaynağı şeir sayılır. Şeir, xüsusilə ərəblərin islamdanəvvəlki həyat tərzini günümüze çatdırması baxımından mühüm tarixi vəsiqədir. Məhz elə buna görə də şeir

“ərəblərin divanı”, yəni qeydiyyat dəftəri sayılmışdır. Ərəblərin qədim tarixləri, adət və ənənələri şeir vasitəsilə mühafizə edilmişdir.

Cahiliyyə ərəblərinin həyatında şeir və şairin çox mühüm bir yeri vardır. Şairin əsas ilham qaynağı çox vaxt hissiyyatı və yaşadığı mühitin duyğularının birləşdiyi nöqtədir. Şair qəbilə və yaxud qəbilələr birliyinin sözcüsü və bayraqdarıdır. Böyük şairlər yetişdirmək, qəbilələr üçün qürur və şərəf sayıldığı kimi, şairdən məhrum olmaq isə yalnız şanssızlıq deyil, həmçinin ayıb sayılırdı. Bir qəbilədən şair çıxdığı zaman digər qəbilələr onu təbrik etməyə gəlirdilər. Toy-düyünlərdə olduğu kimi ziyafət təşkil edilir, qadınlar öz aralarında ud çalıb, nəğmələr oxuyurdular. Kişilər kimi qadınlar da şeirə qarşı həssas idilər; məsələn: məşhur şair Xansa buna nümunə verilə bilər.

Şeir və xitabət

Şair sözü “şəara” və ya “şəura” kök feilindən meydana gəlmiş bir kəlmədir. Şəara bir şeyin şüurunda olmaq, məsələn, normal insanların idrak edə bilməyəcəyi bir şeyin fərqlində olmaq deməkdir (ibn Mənzur, IV, 409). Görünməyən dünya haqqında ilk məlumatı əldə edən kəsləri ərəblər şair adlandırırdı. Qəbilədə şairin qeybi xəbəri öz şəxsi fikri ilə deyil, cin deyilən üstün varlıqla daxili bir münasibət quraraq aldığına inanılırdı (İzutsu, 212.) Bədəvilərdə qəbilənin duyğularının hərəkətə keçməsində şeir və şairlərin rolu böyükdür. İctimai şüuru, müstərək hissləri davam etdirən və ona istiqamət verən şairlər idilər (Watt, 54.) Digər qəbilələrdən qisas alınması məqsədilə ölənlərə mərsiyələr, hücum zamanı qəzəb duyğularını coşdurən şeirlər deyilməli idi. Məhz elə buna görə də bir əşirətdə böyük bir şair çıxdığı zaman digər qəbilələr onu təbrik etmək üçün gəlirdilər. Bədəvi ərəb bu sosial mühit və anlayış içərisində özünün qəbiləsinin digər fərdləri ilə bərabər olduğunu hiss edər, həmçinin

eyni haqq və vəzifələrə sahib olduğunu qəbul edərdi. Onun üstün əxlaq anlayışı mürüvvət və ya igidlik şəklində ortaya çıxardı; o, döyüşdə cəsarətli, fəlakət zamanı səbirli, intiqam almaqda isə təkidli və əzmlili idi. Zəif himayə edər, güclüyə qarşı isə müqavimət göstərirdi (Apak, 50.)

Bütün bunlar hər bədəvinin sahib olmaq istədiyi məziyyətlər, əxlaqi keyfiyyətlər idi. Şairin hissiyyatı ilə yaşadığı mühitin hissiyyatının birləşdiyi nöqtələr şeirinin qaynağını meydana gətirirdi. Siyasi müzakirələrə qatılan heyətlərdə şairin xüsusi bir yeri var idi. O, qəbilə, yaxud qəbilələr birliyinin rəyini dilə gətirən, habelə onu yetiştirən mühitin təmsilçisi idi. Bədəvi ərəblər qəbilə mənsublarının həyatının, hissiyyatının, keçmişindəki şərəfli hadisələrin, zəfərlərin, düşmənlərinə qarşı bəslədiyi kinin, onları alçaldıcı həvələrin, hər yönü ilə onu əhatə edən təbiətin ən gözəl ifadəsini şairin sehrli sözlərində tapardı və bütün bunları ondan dilə gətirməsini umar, onun şeirinin qorunmasına və yayılmasına çalışardı (Cavad Əli, IX, 67–70). Şairlər və şeir cahiliyyə dövründəki böyük bir media platformasının əsas elementi sayılırdı. Onlarca qəbilənin reklamı edilir, həmçinin ticari və siyasi etibar əldə edilməyə çalışılırdı. Bu məqsədləri həyata keçirmək üçün yarmarkalar, açıq bazarlar mühüm bir fəaliyyət sahəsi idi (Cafer Acar, 142.)

Şairlər o diyarın alimi, tarixçisi, kahini, sehrbazı, həm də namus qoruyucusu olaraq, hər kəsdən daha çox etibarlı idilər. Ümumi düşüncəyə, müştərək fikirlərə, ictimai rəyə hakim olan şairlər istədikləri kimsənin dəyərini yüksəldər, istədiyini isə alçaldardı. Duyğu, qəhrəmanlıq və xəyal ilə yoğrulmuş şeirlərdən həzz alan bədəvilər isə bəlağətli sözlərdən çox təsirlənirdilər. Hətta bəzən bir beyt belə onları ayağa qaldırır oturtmağa kifayət edərdi. Şair silahı olan həcv ilə qarşı tərəfdə yara açar, qəbilələri həyəcana sövq edərək bir-birinə düşmən edə bilirdi. Belə ki, şair sehrli bir kəlmə ilə səhranın pis ruhlarını hərəkətə keçirər, düşməninə təhdid edər, ona zərər yeti-

rər, pərişan edərdi (Seydişehri, 202) Bu səbəbdən, ərəblər şairlərin həcvlərindən çəkinər, onların tərifləri ilə iftixar edər, mədh olunmaq üçün əllərindən gələn hər cür fədakarlığı gözə alardılar. Şairin mədhinə nail olan şəxsin toplumda hörməti artar, hətta onun evdə qalan qızları varsa rahatlıqla evlənə bilərdi. Təriflənən kimsə tacirdirsə, ticarət həyatındakı vəziyyəti müsbət yöndə dəyişərdi (Cavad Əli, IX, 68–74.)

Şair Əşə əl-Əkbər Ukaz yarmarkasında Muhliq adında bir şəxsi qəsidəsi ilə mədh etdikdə, Muhliqin şöhrəti artmış və qızları dərhal nişanlanmışdı (Seydişehri, 203)

Bədəvi ərəblər şairin cünlərdən ilham alaraq fəaliyyət göstər-diyinə inandıqları üçün ondan qorxar (Əlusi, II, 365), haqqına hörmət və əmrinə itaət edərdilər. Bu hal şairin, xüsusilə həcvlərinin tə-sirli olmasına səbəb olurdu. Çadırların qurulduğu yer şairin əmri ilə dəyişdirilər, münasib gördüyü yer və vaxtda qurulardı. Mühəribə haqqında onun rəyi alınar, qənimətin bölünməsində ən çox qəhrə-manlıq göstərən döyüşçülər qədər ona da hissə ayrılardı (Seydişehri, 211). Qəbilələr arasında baş verən döyüşlərdə bir şair əsir düşərsə, onları həcv etməyəcəyinə dair ondan təəhhüd alınaraq sərbəst buraxılardı (Cavad Əli, IX, 78–79). Eyni vəziyyətin islami dövrdə də davam etdiyini, Hz. Ömər in insanları həcv etməkdən əl çəkməsi müqabilində əl-Hütayyə 3 min dirhəm verdiyini və hətta dilini belə kəsmək istədiyini belə görürük (Seydişehri, 202).

Şairlər hadisələrin və tarixi anların mühafizəçiləri, məlumat mənbəyi idilər. Cahiliyyə dövründə ərəblərin başlarından keçən hadisələrə, hərəkətlərinə, biliklərinə və əxlaqlarına dair əldə edilən məlumatlar şeirlər vasitəsilə nəql edilmişdir. Ərəblərin inandıqları və bağlı olduqları dinləri ilə ziyafət, toy-düyn, matəm, ağıt və digər adət-ənənələrinə dair məlumatlar da şeirlər vasitəsilə nəsillərdən-nəsillərə keçmişdir.

Xüsusilə qəbilə rəisinin və hakim təbəqənin sehrli və təsirli bir silah olan şeir sənəti ilə məşğul olması qəbilə üçün böyük bir səadət sayılmışdır. Böyük şairlər yetişdirmək qəbilələr üçün qürur və şərəf sayılmışdır. Əksinə, şairdən məhrum olmaq, sadəcə, bəxtsizlik, talesizlik deyil, eyni zamanda, utanc və ayıb kimi qəbul edilmişdir. Düşmən qəbilə şairinin açdığı yaranın ancaq ona eyni tərzdə cavab verməklə sağala biləcəyi xüsusundakı inanc o qədər qüvvətli idi ki, bu səbəbdən müştərək olaraq şeir nəzmetmə zərurəti hiss edən qəbilələr belə olmuşlar.

Məhz elə buna görə də ərəb qəbilələri arasında hansısa şairin olması bir sərkərdədən daha üstün sayılırdı. Həmçinin ərəb qəbilələrinin birində bir şair yetişsə, digər qəbilələr gəlib o qəbiləni təbrik edərdilər. O qəbilə ziyafət verər, qadınlar yığışar, toy mərasimlərində olduğu kimi çalğı çalar, oynayar, kişilərlə-uşaqlar birlərini təbrik edərdilər. Bu şair onların namusunu qoruyar, fəzilətlərini qüvvətləndirər, şan-şöhrətlərini artırardı. Həmçinin qarşı tərəfin kefini pozan şeirlər deyər, döyüşdə qəbiləsini cəsarətləndirən mənzumələr söyləyər, sülh elan olunduqda isə necə hərəkət etmək lazım olduğu barəsində qəbiləsinə yol göstərərdi (Kadri Yıldırım, 24–25). Hz. Peyğəmbər şeiri bir ünsiyyət vasitəsi kimi görmüş, dövrünün sözlü ünsiyyət adətinə tabe olaraq, şairlərin qabiliyyət və bacarıqlarından İslamı müdafiə etmək, müşriklərə cavab vermək üçün istifadə etmiş və belə buyurmuşdur: *“Qüreyşi həcv edin, çünki şeir onları oxdan daha çox yaralayar”* (Müslim, Fəzailüs-Səhabə, 157). Həssan b. Sabitin, Kəb b. Züheyryn, Abdullah b. Rəvahanın İslamı müdafiədə rəqiblərini həcv etməkdə rolları əvəzsiz olmuşdur (Kəttani, I, 190). Hz. Peyğəmbərdən *“Şeirdə hikmət var”* və *“Sizdən birinin içinin irinlə, qanla dolması şeirlə dolmasından daha yaxşıdır”* (Buxari, Ədəb, 92; Əbu Davud, Ədəb, 97) şəklində bir-birinə zidd iki hədis nəql edilmişdir. Hz. Peyğəmbərin şeirə qarşı çıxmasının səbəblərindən birinin şeirin cəmiyyətdə çox təsirli olması-

nın, şairlərin toplumu mənfi mənada yönləndirməsinin qarşısını almaq üçün tədbir almaq məqsədi ilə söylədiyini deyə bilərik. Allah Rəsulu (s.ə.s.) ortada heç bir səbəb yox ikən mənfi duyğuların həyəcana gətirilməsini qadağan etmək, qəbilələr arasında çıxan münaqişələri, boş yerə axan qanları kəsmək üçün şeirə qarşı çıxmışdır.

Məlumdur ki, şairlərin bir sözü döyüş çıxması üçün yetərli idi. Bir də o dövr üçün ən məşhur olan Müseylmə, Tüleyha, Əsvədul-Ansi kimi məşhur kahinlər eyni zamanda şair idilər. Toplumda şeir vasitəsilə ilham pərisinin onlara gələcəklə əlaqəli məlumatlar gətirdiyinə dair bir inanc yaranmışdı. Eyni zamanda, müşriklər Quranın şeir,¹¹ Hz.Peyğəmbərin isə şair və kahin olduğunu söyləyirdilər.¹² Bu, Qüreyş qəbiləsinin Allah Rəsulunun yalançı olduğunu isbat etmək üçün ortaya atdığı təsirli bir təbliğatın nəticəsi idi. Müşriklərin Quranın şeir, Hz.Peyğəmbərin şair olduğunu söyləməsinin bir mənası var: yəni “Bunu sənə Allah vəhy etməyib, sən də bildiyimiz digər şairlər kimi, cinlərlə əlaqədəsən”, – demək istəyirdilər. Şairlərin mütləq bir cini olduğuna inanırdılar. Ərəbcəyə çox yaxşı hakim olmasına baxmayaraq, vəhydən əvvəl Allah Rəsulunun şair olduğuna, yaxud şeir dediyinə dair hər hansı bir tarixi qeydin olmadığı məlumdur. Mənbələrdə, hətta onun peyğəmbərliyi dövründə başqalarına aid bəzi beytləri oxuduğu və bu zaman kəlmələrin yer-

¹¹“Xeyr, and içirəm gördüklərinizə və görmədiklərinizə ki, o (Quran) əlbəttə, qiymətli bir elçinin sözüdür. O, bir şair sözü deyildir. Nə qədər də az inanırsınız. Bir kahinin sözü də deyil. Nə qədər də az düşünürsünüz. O, aləmlərin Rəbbi tərəfindən endirilmişdir” (“əl-Haqqə”, 69/38–43).

¹²“Xeyr dedilər (Muhammədin danışdıqları) qarışıq yuxulardır; xeyr, onu uydu-rub; xeyr o şairdir (əgər bizim özünə inanmağımızı istəyirsə) o halda bizə, əvvəl-kilərin (qövmlərinə möcüzələrlə) göndərildikləri kimi, o da bir möcüzə gətirsin”. (“əl-Ənbiya”, 21/5). “Cinlənmiş bir şair üçün biz tanrılarımızı tərk edəcəyik? Xeyr, o (nə şairdir, nə də dəli) yalnız həqiqəti gətirmiş və peyğəmbərləri də təsdiq etmişdir” (“Saffat”, 37/36–37). “Yoxsa onlar (sənin haqqında) bir şairdir, zamanın fəlakətlərinə düçar olmasını gözləyirikmi deyirlər? De ki: gözləyin, mən də sizinlə bərabər gözləyənlərdəyəm” (“ət-Tur”, 52/30).

lərini səhv salıb uzun oxuyaraq vəzn və qafiyə nizamını pozduğuna dair məlumatlar vardır ki, bunlar da onun qulaq asmaq xaricində, şeirlə və şairliklə bir əlaqəsinin olmadığını göstərir (Özdəmir, 117). Hz.Peyğəmbərin şeirə qarşı çıxmasının mühüm səbəblərindən biri də peyğəmbərliyin şairliklə qarışdırılmasından ehtiyat etməsidir. Müşriklərin Hz.Peyğəmbərə şair demələrinə “Qurani-Kərim” “Biz ona şeir öyrətmədik, bu ona yaraşmaz da” (“Yasin”, 36/39.) ayəsi ilə qəti olaraq qarşı çıxmışdır. Həmçinin Hz. Peyğəmbər düşmən şairlər tərəfindən həcv edilirdi. Bir görüşə görə sizdən birinin içinin irinlə, qanla dolması məni həcv edən şeirlə dolmasından daha yaxşıdır dediyi də qeyd olunur.

Bədəvi şair xeyallarını yaşadığı və varlığını davam etdirdiyi mühitdən alır. Şair ətrafından aldığı ilhamı zəhnində cəm edib bunları duyğu və düşüncələri ilə birləşdirərək, bir mənzumə halına gətirir və xəyal aləmi meydana çıxarır.

Cahiliyə dövründə ədəbi fəaliyyət hər il nizamlı olaraq təşkil edilən yarmarkalar və bazarlarda həyata keçirilirdi. Alış-veriş edilməsinin yanında, bir növ, ədəbi məclis xarakteri də daşıyan bu yarmarkalarda şairlər ədəbi məhsullarını təqdim edirdilər. Şairlər ehtirasla arxasınca qaçdıqları şan-şöhrət, şərəf sırasında yer tutmaq məqsədilə bura gəlirdilər. Bir şairin adı, ancaq belə yerlərdə məşhur ola bilərdi. Başqa yerlərdə belə bir imkana sahib deyildilər. Şairlər üçün qırmızı çadırlar qurular və onlar burada mütəxəssislər tərəfindən imtahan edilərdilər. Çadırın içində mədhiyyələr, təriflər deyilərdi (Takkuş s. 101). Mənbələrdə qeyd olunan məlumata görə, Ukazda məşhur şair ən-Nabiğatuz-Zübyani (v. m. 604) üçün qırmızı bir çadır qurulurdu. Şeirlərini ərz edən şairlərə qulaq asan Nabiğa onları tənqid edər və dərəcələndirərdi. Burada birinci yeri tutan qəsidə Kəbənin divarından asılardı (Kahyaoğlu, 92).

İllik yarmarkalar müharibə və döyüşlərin qəti olaraq qadağan edildiyi və bu qadağanı pozanın hər kəs tərəfindən qınanıldığı mü-

qəddəs aylarda (əşhürul-hürumda) tərtib edilərdi. Müşrik ərəblərin təqvimini sonra islami dövrdə də davam edən qəməri təqvim idi. Bu təqvimin başlanğıcındakı üç ayı olan zilqadə, zilhiccə və məhərrəm, eyni zamanda, sülh və əmin-amanlıq ayları sayılırdı. Əsasən, yarmarkalar yerli sənət əsərləri və istehsal məhsullarının nümayiş etdirilməsi, ticarət və istehlak mallarının mübadiləsi baxımından geniş imkan və fürsətlər verirdi (Netşə, 40). Ərəblər bu illik hüzzurlu yığıncaqlarda izdihamla, həvəslə iştirak edərdilər. Xüsusilə qurulan məclislərdə şairlərin yarışmalarını seyr edər, xurma şərabı içib mah-nı oxuyan qızların nəğmələrindən həzz alaraq əylənərdilər. Məclislərdə şeirlərdən başqa xətlər nitq deyib, qabiliyyətlərini ortaya qoyar, həmçinin bir çox mübahisəli məsələ də burada həll edilərdi. Buralarda nəşəblə də iftixar edilərdi. Bu yarmarkaların ən əsasları bunlar idi: Ukaz Yarmarkası (Cavad Əli, IX, 88) Düməntül-Cəndəl, Həcər Yarmarkası, Uman Yarmarkası, Hubaşə Yarmarkası, Suhar Yarmarkası, Şihr Yarmarkası, Sana Yarmarkası və Hadramövt Yarmarkası (Əlusi, 264-266).

Bədəvilərdə şeirin qəzəl, vəsf, təsvir, həməsə, hikmət, fəxr və mərsiyə kimi növləri var.

Qəzəl

Qəzəl bir qadının fiziki və mənəvi gözəlliyinin və şairin ona qarşı olan eşqinin təsviridir (əl-Hüseyni, 143). Şairin sevgilisinin məkanından, ayrılıqdan, dərələrdən, təpələrdən, şərabdan, eşq macəralarından, təbiətdən bəhs etdiyi bir şeir növüdür. Bu şeir növündə sevgiliyə yaxınlıqdan hiss olunan sevinc, ayrılıqdan hiss olunan hüzn dilə gətirilir və səhranın bütün gözəllikləri təsvir olunur (Tara-fə, 60). Bunun ən gözəl nümunələrinə İmrul-Qeysin müəlləqəsində rast gəlirik:

“Durun, sevgilinin və onun əd-Daxul ilə Havməl arasındakı Siqtul-Livada yerləşən yurdunun xatirəsinə ağlayaq,

Tudih və əl-Miqrata qədər uzanan, cənub və şimal küləklərinin hördüyü, hələ də izləri silinməmiş olan xatirəsinə ağlayaq.

Sevgilinin yurdunun geniş sahələrində və oradakı su gölməçələrində ağappaq ceyranların qarabibər dənəsinə bənzəyən gübrələrini görərsən.

Köçlərini yüklədikləri güncü ayrılıq səhərində mən, elə bil, o səmtin dəvətikanı ağaclarının yanında Əbucəhl qarpızını ovurmuş (göz yaşı tökülmüş) kimi idim.

Dostlarım isə orada miniklərinin üzərində, ətrafımı sarıb, “Özünü qəm-qüssə ilə məhv etmə, mətin ol!” deyirdilər.

Mənim şifam bol-bol göz yaşı tökməkdir, amma silinib-gedən izlərin yanında ağlamaq nə işə yarayar?”.

Gözəl üzünü bir örtüb, bir açırdı. Sonra Vəcərin yanında balası olan ceyranlarının baxışına bənzəyən ürkək baxışlarla ətrafına baxaraq qorunmağa çalışırdı.

Boynu bir bəyaz ahunun boynuna bənzəyər, yuxarıya doğru uzatdığına nə çox uzun, nə də kobuddur. Boynunu gözəl zinətlər bəzəyir (İmruül-Qeys, 25-27).

Vəsf, təsvir

Vəsf varlıqların zahiri, yaxud mənəvi xüsusiyyətlərinin təsvir edilməsidir. Həmçinin hər hansı bir cismin təsvir edildiyi anda olduğu halın dilə gətirilməsidir. Bədəvi şeirinin mövzularının çoxunu təsvir təşkil etdiyini deyə bilərik.

Təsvir qəsidənin bir parçası olaraq cahiliyyə dövründə mühüm bir yer tutur. Şairin təsvir etdiyi mövzular arasında qadının fiziki gözəlliyi, tərk edilən diyar, təbiət, müharibə, savaş alətləri, şərab, at, çölöküzü, zebr, ceyran, qartal, şahin, tülkü, canavar kimi

səhraya məxsus heyvanlar önə çıxar. Həmçinin gecə, yağış, ulduz, günəş, bulud, şimşək (Cavad, Ali, V, 94-97) kimi bədəvi həyatında mühüm yeri olan hadisələr də təsvirin əsas mövzusunu meydana gətirir. Bədəvi həyatın əsasını təşkil edən dəvənin təsvirdə məxsusi bir yeri vardır. Təsvirlərdə zəngin və çətin bir dil işlədildiyi diqqət çəkir. Həmçinin təsvir etdiyi cismi ən incə təfərrüatına qədər təsvir edən şeirlər də mövcuddur (Demirayak, 145). Şair diqqətini çəkən hər cür gözəlliyi təsvir edər (Cavad Ali, V, 96; Takkuş, 137); məsələn: İmrul-Qeysin qadının fiziki təsviri ən gözəl vəsf nümunələrindən hesab edilir:

“Dərisinin rəngi heç kimin əlinin çatmadığı suların bəslədiyi sədəflərin içindəki incilər kimi sarıya çalırdı.

Gözəl üzünü gah gizlədir, gah da göstərirdi. Sonra Vəcrənin balalı ceyranlarının baxışını xatırladan ürkək baxışlarla ətrafına baxa-baxa qorunmağa çalışırdı.

Boynu bir ağ ahunun boynuna bənzər ki, yuxarıya doğru uzadanda nə çirkin, nə çox uzun, nə də zinətlərdən məhrumdur.

Aşağı sallanmış dolu xurma salxımını xatırladan gur və kömür kimi qapqara saçları belinə bəzək vururdu (İmrüülqeys, 36-39).

Həmasə (qəhrəmanlıq)

Bir-birinə düşmən olaraq yaşayan bədəvi qəbilələr üçün cəsərtli olmaq qaçınılmaz idi. Vuruşmanın günlük həyatın bir parçası halına gəldiyi, yağışı və suyu bol olan yerlərə və otlaqlara ancaq güclü olanların hakim ola bildiyi səhrada hər bədəvi cəsur olmaq məcburiyyətində idi (Yıldırım, 194).

Həmasə şeirlərində əsas mövzu öyünmə şeirlərində olduğu kimi, öyünmək, igidlik, cəngavərlik, qəhrəmanlıq, cəsərt, atılqanlıq kimi sifətlərin təriflənməsidir. Buna bağlı olaraq öyünmə və həmasə şeirləri çox zaman mədh şeirlərinin içində müəllə edilmişdir.

Qəhrəmanlıq, igidlik, atılqanlıq kimi vəsflərlə öyünmək cahiliyyə şeirinin başlıca mövzuları arasında idi; məsələn: Əntərə b. Şəddad qəbiləsi Əbsi müdafiə edərkən göstərdiyi qəhrəmanlıq və düşmənlərinə qarşı dirənişini bu şeirində dilə gətirib özü ilə öyünmüşdür (Demirayak, 152).

Mən həmişə igidlərin növbə-növbə hücum etdikləri, su kimi axıb-gedən yaralı hündür atın yəhərinin üstündə oluram.

Atım bəzən mizraqla vuruşmaq üçün təkbaşına sürülür, bəzən də yayları sağlam olan qələbəlik kimsələrə qatılır.

Hadisəyə şahid olanlar sənə mənim döyüşə atıldığımı, qənimət paylanarkən isə əl uzatmadığımı deyəcəklər.

Vuruşmaqdan çəkinməyən, qaçmağı ağıllarından belə keçirməyən, təslim olmağı yaxın buraxmayan o qədər yaxşı silahlı döyüşçülər var ki.

Düz, başı sərt, sağlam mizrağı sürətlə sancmaqda hünərini göstərdi əllərim.

Möhkəm mizrağımla o döyüşçünün zirehini deşdim, əsl qəhrəmanlar da mizrağa qarşı qorunmuş deyil ki!

Onu yırtıcı vəhşi heyvanların qabağına yemək olaraq qoydum; yeyəcəklər onu, gəmirəcəklər o gözəl barmaqları, qolları...

O qədər nişan daşıyan həqiqi igidlərin belindəki sağlam hörülmüş zirehləri yarmışam..." (Təbrizi, 352-359).

Hikmət

Hikmət şairin həyat təcrübələrindən, müşahidələrindən və hadisələrdən çıxardığı hikmət düsturlarıdır (Soyuyğıt, 31); hikmət şairin ölüm və həyat üzərində fikirləşərək ortaya çıxardığı dərin mənalı ifadə edən sözləridir (Cebbur, 403).

Kim işlərində ahəngli hərəkət etməyib, insanlarla dolanmazsa, köpək dişləri ilə dişlənər və ayaqlar altında əzilər.

Kim namusunu qorumaq üçün yaxşılıq edərsə, onu qorumuş olar; kim də söyülməkdən qorxmazsa, ona söyülər.

Kim varlıq sahibi olduğu halda, öz qövmünə qarşı xəsislik edərsə, onun köməyinə ehtiyac qalmaz, təklənər və tənqid edilər.

Kim vəfakar olarsa qınanılmaz, kimin də qəlbi vicdanını rahatladan bir yaxşılığa yönəldilərsə, tərəddüdə düşməz.

Kim ölümün səbəblərindən qorxarsa, nərdivanla göyün qapılarına yüksəlsə də, ölümün səbəbləri ona çatar.

Kim yaxşılığı layiq olmayana edərsə, onun təşəkkürü özünə bir tənqiddən ibarət olar və bu yaxşılığı edən kimsə peşman olar.

Kim öz hovuzunu, vətəninə, namusunu silahı ilə qorumazsa, hovuzu yıxılar. Kim də düşmənlərinə qarşı acımasız rəftar etməzsə, zülmə düşər olar.

Kim qürbətə düşərsə, düşməni dostu sanar, öz-özünə hörmət qoymayana hörmət göstərilməz.

Bir kimsənin xasiyyəti nə olur-olsun, onu insanlardan gizlətdiyini zənn etsə də, o xasiyyət bilinir.

Bəyəndiyin necə susqun kimsələr vardır ki, danışanda məziyyətləri və qüsurları bəlli olar.

Gəncin dili yarısıdır, könlü də digər yarısı. Geriyə ət və qandan ibarət şəkildən başqa bir şey qalmaz.

Qoca azdıqdan sonra artıq ağullanmaz, gənc isə azgınlıqdan sonra ağullanar.

İstədik, verdiniz; yenə istədik, yenə verdiniz. Kim çox istəyərsə, bir gün mütləq məhrum qalır” (Təbrizi, 235-239).

Mərsiyə

Düşməndən intiqam alınmasında mərsiyanın rolu böyükdür. Qəbilə qisas almaq ehtiyacını təmin etmək üçün mərsiyədən istifadə etmişdir. Mərsiyə bədəvilərdə, ümumiyyətlə, duyğularını rıqqətə

gətirmək üçün təsirli bir vasitə kimi işlədilmişdir. Mərsiyə acı hiss etmək, ölənə şəfqət göstərmək, ölən üçün ağlamaq, fəryad, ah-nalə və ölənə yaxşı tərəflərini sadalamaq mənalarını özündə ehtiva edən bir kəlmədir. Həmçinin bu məqsədlə nəzmə çəkilən qəsidələrə də deyilmişdir (Soyuyğıt, 26; Toprak, XXIX, 215; Hazer, 147). Şair ölən kimsənin aralarından ayrılması səbəbi ilə düşdüyü üzüntünü dilə gətirər, arxasından da onun yaxşı işlərini, gözəl xüsusiyyətlərini dilə gətirərək onu tərifləyirdi (Hüseyni, 132; Demirayak, 138). Bə-dəvilərdə bir kimsə öləndə hisslərin, duyğuların açıqca ifadə edilməsi ayıb sayılmırdı, hətta ağlamaq, acını və sıxıntını bəlli etmək məcburi idi. Qadınlar üzüntülərini, xüsusilə bədən hərəkətləri ilə ifadə edərdilər. Bir tərəfdən ağlayarkən, digər tərəfdən, sinələrinə döyər, paltarlarını cırrar, saçlarını yoldırdılar (Takkuş, 132). Dövrünün ictimai xəyal dünyasını dilə gətirən müəlləqə şairi Tarəfə b. Əbd bir beytində belə deyirdi:

“Ey Məbədin qızı! Əgər mən ölsəm, ölüm xəbərimi haqq etdiyim şəkildə hər kəsə çatdır və mənim üçün ağlayıb fəryad edərək yaxanı yırt” (Əbu Zeyd, 155).

Döyüşlərdə ölənlər üçün mərsiyələr deyilər, gözəlliyi, qəhrəmanlığı dilə gətirilər, şəninə mədhiyyələr yağdırılırdı. Onun nə qə-dər qəhrəman, cəsur, cəmərd, qonaqsevər və qonşu haqqına diqqət edən biri olduğu dilə gətirilərdi. Qisasının alınmasına təşviq olunardı. Beləcə, şairlər arasında mərsiyə ədəbiyyatı xüsusi bir cərəyan halına gəlmişdir (əl-Hüseyni, 132-136). Cahiliyyə dövrünün qadın şairlərindən əl-Xənsanın qardaşları Saxr və Müaviyə haqqındakı mərsiyə şeirlərinin şöhrəti hər kəs tərəfindən bilinir:

Axşam olanda onu xatırlamaq yuxumu qaçırdır və gecəni yuxusuz keçirərək köhnə xəstəliyimlə səhəri açiram.

Bu, mənim Saxra olan üzüntüm səbəbilədir; döyüş günündə və ustalıqla mübarizə aparmaqda hansı igid Saxra bənzəyə bilər ki?

Düşmən ədavət edəndə ondan məzlumun haqqını almaq üçün mücadələ edərdin.

Mənim başıma gələn bu müsibət kimisi nə insanların başına gəlmişdir, nə də ki cinlərin (Demirayak, 139).

Fəxr (öyünmək)

Şairin bir şəxsə və ya qəbiləyə qarşı öz xüsusiyyətləri, əsil-nəcabəti, soy-kök, qəbiləsi və qəbiləsini ucaldan dəyərləri ilə öyünməsi, özünün və qəbiləsinin onlardan daha çox hörmətəlayiq olduğunu söyləməsi, keçmişindəki şanlı günləri sayması fəxrin məzmununu təşkil edir. Fəxr bir tərəfdən, şairin fərdi məziyyətləri ilə yaxından əlaqəlidir, digər tərəfdən, qəbilə tarixini və mədəniyyətini ehtiva edir. Fərdi məziyyətlər qəbilə toplumunda dəyər verilən mənəvi vəsflərdir. Nəsəbin təmiz və əsl olması, qəhrəmanlıq, qorxmaz və cəsur olmaq, qəbilənin əxlaqi dəyərlərini mənimsəmək və yaşamaq, cəmərdlik, canıyanan olmaq, qonum-qonşulara, miskinlərə qol-qanad gərmək, qəbiləsinin təmsilçisi və xətibisi olmaq, içki məclislərində və qəbilə rəislərinin məclislərində iştirak etmək şairin ən çox iftixar etdiyi dəyərlərdir (Takkuş, 133).

*Günün ortasında bir döyüşçü dəstəylə rastlaşdım,
Önümə çıxan ilk adama qılıncımı sapladım.
Liderlərinin iki buynuzunu vurdum, dərəyə düşdü,
Atımı sürdüm üzərlərinə, onları yararaq keçdi.
Hücumdan sonra gördüm ki, oradakı yaralıların,
Qanıyla rəngi qırmızıya boyanmış, qırmızı atların.
Liderlərinin başıyla döndüm halımdan razı qalaraq,
Onları da düşmənlərimə boğazlanmış halda buraxaraq*
(Yıldırım, 197).

Şair gücün və qorxmazlığın timsalı olmaqla yanaşı, duyğularının əsiri deyildir, ağıl və iradə sahibidir, xoşgörüdür, məzlumun yanındadır. Gücünü qəbiləsindən alır, dolayısı qəbiləsi və ataları ilə öyünməyi özündə əks etdirməyən fəxr məqbul sayılmamışdır. Bəddəvi toplumunda şairlər də daxil olmaqla, bütün fərdlər qəbilə ilə dəyər qazandıqları üçün şeirlərdə qəbilə əsəbiyyəsinin¹³ dilə gətirmək çox ön plana çıxmışdır. Qəbilənin çox qədimlərə söykənən soyu və şərəfi, mərdlik və qəhrəmanlıq vəsfləri, yaxud qəbiləsini daim nəzarətdə saxlayıb arxa durmağı ilə məşhurlaşmış tarixi şəxsiyyətləri onun fəxr qaynağıdır. Qəbilənin çox süvariyyə sahib olması iftixar səbəbidir, çünki onların sayəsində qəbilə heç bir qəbilənin boyunduruğu altına girməz; sülh istəyənə sülh, müharibə istəyənə müharibə elan edir. Qəbilənin keçmişdə digər qəbilələrlə etdiyi döyüşlərdə qazandığı zəfərlər, öldürdükləri insanlar, onlardan əsir alıb qul halına gətirdikləri qadınlar əsir alanlar üçün bir fəxr, əsir düşənlər üçün isə bir qınaq mövzusu idi (Hazer, 92-93). İmrul-Qeys bunun nümunəsini Şihab b. Şəddad b. Saləbəyə xitabən belə verir:

*Sizdən ölümlər, yaralılar və pərilər kimi qadınlar əsir aldıq,
Miniklərimizin ətrafında ac və pərişan olduqlarını etiraf
edərək gedərlər* (İmrulqeys, 210).

Həcv (ədəbi tənqid)

Həcv kəlmə olaraq mədhin ziddi olub tənqid etmək mənasına gəlir. Müəyyən bir kimsənin şərəfini yaralamaq üçün nəzm edilən

¹³ Əsəbiyyə bir şəxsin əsəbəsini, yəni ata tərəfdən qohum-əqrəbalarını və ya ümumiyyətlə, qəbiləsini, istər haqlı, istər haqsız olsun, hər zaman müdafiə etməyə hazır olması deməkdir. Kənar təhlükələrə qarşı çıxmaq və ya hücum etmək vacib olduqda, bütün qəbilə nümayəndələrini hərəkətə gətirməyi təmin edən birlik və həmrəylik ruhudur. Bu ruh qəbilənin bütün fərdlərini bir-birinə bağlayır. Buna görə də hər hansı bir təhlükə sezildikdə, hər kəs öz qəbiləsinə yardım etməklə mükəlləf tutulurdu.

bir şeir növü olduğu üçün düşmənçiliklərə səbəb olmuşdur. Bu sahədə hər şair müvəffəqiyyət qazana bilməzdi. Şairin zəki, hafizəsi qüvvətli olması, düşməni dili ilə udması lazımdır (Cavad Əli, V, 99). Cahiliyyə dövrünün qəbilələrarası ədavətləri və mübahisələri həcvin mövzusu və tətikləyicisi olmuşdur. Qəbilənin dili sayılan şair həcvi bir müdafiə vasitəsi olaraq qəbiləsinin lehinə işlətməmişdir. Bu dövrdə həcv toplum adına siyasi və psixoloji müharibə vasitəsinə çevrilmişdir. Məşhur bir şairin həcvindən çox ehtiyat olunardı (Watt, 55). Həcv mədhin ziddi olan bir ədəbi növ olduğu üçün, mədh və fəxr nə qədər müsbət dəyər daşıyarsa, həcv də bir o qədər bunların ziddi üzərinə qurulmuşdur. Bir şairin həcvinin tutarlı ola bilməsi üçün söylədiklərinin tutarlı, həcv edilənin keçmişi ilə əlaqəli olması lazımdır. Buna görə də şair həcv etdiyi kimsənin, yaxud qəbiləsinin keçmişini yaxşı bilməlidir. Tutarlı, həqiqi faktlara əsaslanmayan həcvin təsiri olmazdı. Hz.Peyğəmbər Həsən b. Sabiti Qüreyş şairlərinə cavab verməklə vəzifələndirəndə Hz.Əbu Bəkrdən onların gizli eyiblərini öyrənməsini istəmişdi (Hazer, 114).

Cahiliyyə şeirində həcv, əsasən, şair tərəfindən tənqid etdiyi şəxsin insanlıq dəyərləri, əxlaqi keyfiyyətləri öyrənilərək edilərdi. Əvvəlcə şair bütün müsbət dəyərləri düşməninə ayırırdı. Sonra isə onun xəsislik, qorxaqlıq, soysuzluq kimi qüsurlarını qeyd edərkən, insanlar arasında pis xüsusiyyətlərini yayardı (əl-Hüseyni, 137). Şairin qəbilə toplumu arasında keçərli olan müsbət dəyərlərdən düşməni uzaqlaşdırması onu qövmdən ayrı tutaraq nəsəbsiz, qəbiləsiz ölü bir varlıq kimi ortaya qoyması mənasına gəlirdi ki, bu cür adamlara “lain” və ya “tarid” deyilirdi (Cavad Əli IV, 110; Hazer, 114). Cahiliyyə dövrünün tanınmış həcv şairlərindən Bəis düşməni tənqid edərkən belə deyirdi:

*Əgər Küleyb oğullarının pisləklərini danışsam,
Ulduzlar gecə yol gedənlərə işıq saçmaz.*

*Əgər Küleyb oğulları səhəri köynək yerinə geysələr,
Onların pislikləri və soysuzluğu onu kirlədərdi*
(Soyyığıt, 22).

*İbn Kazanın xəsisliyi kimi xəsislik etmə.
O comərdlikdən bir şey istəndə hüznələnir.
Onu adətlərimizə uyğun ziyarət edəndə qapını üzünə örtər.
Gizlicə getməsən, onu tapıb görüşə bilməzsən*
(Soyyığıt, 23).

Bəlağət

Bədəvilər yaradılışları etibarilə fəsih və bəlağətli danışar, həmçinin onlar mənaca geniş kəlmələri inci mirvari kimi düzə bilirdilər. Onlar gözəl, bəlağətli danışmaq qabiliyyətinə anadangəlmə sahib idilər. Bədəvi bəliğ bir söz eşidəndə çox tez həyəcanlanır, şeirin lətafətinə heyran qalırdı (Seydişəhri, 136). Mədinəyə gələrək bəlağətlə danışan bədəvi haqqında Hz. Peyğəmbər “*Bəyanda sehr gücü* (Buxari, Nikah, 47; Tibb, 51), *şeyrdə hikmət var*” (Buxari, Ədəb 90; Əbu Davud, Ədəb 87; Əhməd b. Hənbəl, I, 649) buyurmuşdur. Hz. Peyğəmbər dünyaya gəlişindən dərhal sonra süd anasına verilməklə səhrada sadə və ibtidai həyatla tanış olmuşdu. Bədəvilərin danışdığı fəsih, pozulmamış ərəb dilini məhz elə burada öyrənmişdi (Tekinş, 31). Şübhəsiz, Allah Rəsulunun peyğəmbərlik illərində ortaya çıxan yüksək xitabət gücündə bu dili fəsih halı ilə ilk dəfə Bəni Səd yurdunda öyrənməyinin təsiri də böyükdür (Özdemir, 112).

Xitabət

Söz söyləmək sənəti mənasına gələn xitabət cahiliyyə dövründə böyük bir dəyərə malik idi. Bu sənətin sahibi olan xətib şair, ka-

hin və seyyid (ağsaqqal) kimi qəbilənin hakim təbəqəsi arasında yer alırdı. Xitabət müxatəblərə söz ilə təsir etmək üçün işlədilir. Əgər kəlmələr düzgün seçilər, gözəl tənzim edilər və uyğun şəkildə dilə gətirilərsə, qarşı tərəfi razı salmaq və zəfər əldə etmək üçün hər hansı bir maneə qalmamış olur. Bədəvilər arasında gözəl danışmağın və gözəl nitq deməyin yeri böyükdür. Yaxşı bir nitq bədəvilər üzərində dərhal təsirini göstərir. Dilləri xitabətə əlverişli olduğu üçün bədəvilər, adətən, gözəl danışan insanlar idilər. Bu qabiliyyətin onlara anadangəlmə verildiyi iddia edilsə də, bunun həyat şərtlərinin bir tələbi olduğu da unudulmamalıdır. Xüsusilə əsgəri xitabət bədəvilər arasında çox məşhurdur. Bədəvilər daim bir təhdid düşüncəsi içində yaşayırdılar. Hər zaman onlara hücum edəcək bir qəbilənin olacağını ehtimal edirdilər. Buna görə də hər zaman xətiblərindən rəqiblərinə meydan oxumalarını istəyirdilər. Şairlər şeirlərində ordunun xüsusiyyətləri və orduda olan əsgərlərin sayı, hazırlıq vəziyyəti, sistemləri, bayraqları, düşmənlə mübarizə üsulları və qarşılaşma anlarına da yer verirdilər (ibn Qülsüm, 90).

Ordunun vəziyyəti və xüsusiyyətləri ilə əlaqəli mövzular qəhrəmanlıq məfhumu ətrafında cərəyan edirdi. Onsuz da ordunu qəhrəmanlar meydana gətirir. Şairlərin ordu və qəhrəmanlarla əlaqəli dilə gətirdikləri cəhətlər – şan, şöhrət, kibir, qürur, şərəf, vicdan və qoruma şüuru kimi məfhumlar idi (Acar, 52). Bədəvi şeirləri bunun kimi təriflərlə doludur; məsələn: Əmr b. Qülsüm məşhur müəlləqəsində belə deyir:

“Qılınclar qınından çıxanda, adətən, bütün insanları, istisnasız biz dünyaya gətirmiş kimi qoruyarıq. Döyüşçülərimiz düşmənlərin başlarını, igidlərin topları düz yerdə dıyırlatdığı kimi dıyırladar. Məad qəbilələri bilirlər ki, qumluq və çınqıllıq yerlərdə çadırlar qurulanda gücümüzün çatdığı qədər insanları doyuzdurarıq, döyüşlə sınağa çəkildə bizi sınağa cürət edənləri məhv edirik. İstədiyimizə mane olar, istədiyimiz yerlərdə də yerləşib dincələrik. Qəzəb-

lənəndə heç kimin verdiyini qəbul etmərik, istədiyimiz kimsələrin verdiyini alırıq. İtaət edənləri qoruyırıq, üsyan edənləri şiddətlə cəzalandırırıq. Bizi necə tanıdıqlarını Təmmah oğulları ilə Dumilərdən soruş. Əgər hökmdarlar xalqla zülm ilə rəftar etsələr, zillət içində yaşamağı rədd edərik. Yer üzünü elə doldurırıq ki, bizə dar gələr. Dənizləri də gəmilərlə doldurırıq. Bizim südəmər körpəmiz süddən kəsildikdə, digər qəbilələrin başçıları onun önündə baş əyərlər” (ibn Qülsüm, 91).

Nəticə

Cahiliyyə ərəblərinin həyatında şeir və şairin çox mühüm bir yeri vardır. Şairlər hadisələrin və tarixi anların mühafizəçiləri, məlumat mənbəyi idilər. Cahiliyyə dövründə ərəblərin başlarından keçən hadisələrə, hərəkətlərinə, biliklərinə və əxlaqlarına dair əldə edilən məlumatlar şeirlər vasitəsilə nəql edilmişdir. Ərəblərin inandıqları və bağlı olduqları dinləri ilə ziyafət, toy-düün, matəm, ağıt və digər adət-ənənələri ilə bağlı məlumatlar şeirlər vasitəsilə nəsillərdən-nəsillərə keçmişdir. Şairin əsas ilham qaynağı çox vaxt hissiyyatı və yaşadığı mühitin duyğularının birləşdiyi nöqtədir. Şair qəbilə və yaxud qəbilələr birliyinin sozcüsü və bayraqdarıdır. Böyük şairlər yetişdirmək qəbilələr üçün qürur və şərəf sayıldığı kimi, şairdən məhrum olmaq yalnız şanssızlıq deyil, həmçinin ayıb sayılırdı. Bir qəbilədən bir şair çıxdığı zaman digər qəbilələr onu təbrik etməyə gəlirdilər. Toy-düyünlərdə olduğu kimi ziyafət təşkil edilir, qadınlar öz aralarında ud çalıb, nəğmələr oxuyurdular. Cahiliyyə şeiri, əsasən, qəzəl, təsvir, tərif (mədh), həca (tənqid), mərsiyə (rəsa), fəxr (öyünmək), həmasa (qəhrəmanlıq) kimi mövzuları ələ alır.

ƏDƏBİYYAT

1. Acar, Cafer Acar, *Cahiliyede ve Risalet Döneminde Savaş* (doktora tezi, 2007), AÜSBE.
2. el-Alusi, Mahmud Şükri b. Abdullah b. Mahmud, *Büluğül-arab fi marifəti əhvalil-Arab* (nşr. Muhammed Bəhcə Əsəri), I-III, Darül-Kütübil-İlmiyyə, Beyrut ts.
3. Amr b. Külsum b. Malik ət- Təğlibi, *Divanu Amr b. Külsum*, Darül-Kitabil-Arabi, Beyrut 1991.
4. Apak, Adem, Asabiyet ve Erken Dönem İslam Siyasi Tarihindeki Etkileri, Düşünce Kitabevi, İstanbul 2004.
5. Buhari, Muhammed b. İsmail, *el-Cami'us-sahih-Sahihul-Buhari*, I-VIII, el-Mektebetül-İslami, İstanbul 1979.
6. əl-Cəbburi, əş-Şirul-Cahili Xasaisuh və Fünunuh, Beyrut 1986.
7. Cavad Əli, *əl-Mufasssal fi Tarixil-Arab Qabləl-İslam*, I-X, Darul-İlm lil-Məlayin, Beyrut 1976.
8. Demirayak, Kenan-Savran, Ahmet, *Arap Edebiyatı Tarihi: Cahiliye Dönemi*. AÜİFN, Erzurum 1993.
9. Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi: Cahiliye Dönemi*, Fenomen yayınları, Erzurum, 2009.
10. Əbu Zeyd, Ali İbrahim, *Tarafə b. əl-Abd, Şairül-Bəhreyn fil-Cahiliyyə*, Müəssəsətu İzzəddin, Beyrut 1993.
11. Əbu Davud, Süleyman b. Əşas b. İshaq əl-Ezdi əs-Sicistani, *Kitabus-Sünən-Sünənu Əbi Davud* (nşr. Muhammed Avvame), I-III, Darul-Qable lis-Səqafətil-İslamiyyə, Ciddə 1998.
12. Hasan, Hüseyin əl-Hac, *Hadarətül-Arab fi Asril-Cahiliyyə*, Müəssəsətül-Camiyyə, Beyrut 1989.
13. Hazal, Hüseyin Xələf Şeyx, *Tarixül-Cəzirətil-Arabiyyə fi Əsriş-Şeyx Muəmməd Əbdülvəhhab*, Daru və Məktəbətül-Hilal, Beyrut 1968.

14. Hazer, Dursun, *Hə. Peygamber (sav)'in Şairleri*. Hititkitap Yay., Çorum 2008.
15. Həsən Cəfər, Nuruddin, *Tarəfə b. əl-Abd: Sirətuhi və Şiruhu*, Darül-Kütübil-İlmiyyə, Beyrut 1990.
16. Hüseyini, Seyyid Cəfər, *Tarixül-Ədəbil-Arabi: əl-ədəbil-cahili naqd və təhlil*, Ənvarül-Hüda və İtisam, Kum 1414.
17. İbn Mənzur, Əbul-Fadl Cəmalüddin Muhəmməd b. Mükərrəm, *Lisanül-Ərəb*, I-XV, Daru Sadır, Beyrut ts.
18. İmruülqeyis, Əbu Vəhb Hunduc b. Hucr b. Haris Kindi, *Divanu İmruülqeyis* (nşr. Hanna Fahuri), Darül-Cil, Beyrut 1989.
19. İmruülqeyis, Əbu Vəhb Hunduc b. Hucr b. Haris Kindi, *Divanu İmrulqeyis* (nşr. Muhəmməd Əbül-Fəzl İbrahim), Darül-Maarif, Qahirə ts.
20. İzutsu, Toshihiko, *Kuranda Allah və İnsan*, trc Süleyman Ateş, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat (t.y)
21. əl-Kəttani, Muhəmməd Əbdülhayy, *Nizamül-hükumətin-Nəbəviyyə əl-müsəmma ət-Təratibül-İdariyyə* (nşr. Abdullah əl-Xalidi), Darul-Erkam, Beyrut ts.
22. Müslim, Əbul-Hüseynin Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri en-Nisaburi, *el-Cami'us-Sahih-Sahih-i Müslim* (nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki), I-V, el-Mektebetül-İslamiyyə, İstanbul ts.
23. M. Faruk Toprak, "Mersiye" *DİA*, XXIX.
24. Nəşə, İsmail Davud Muhəmməd, *Əşaru Hüzeyl və Əsəruha fi Muhitil-Ədəbil-Ərəb*, Müəssəsətür-Risələ, Beyrut 2001.
25. Özdemir, Mehmet, "Peygamberlik Öncəsində Bir İnsan Olaraq Muhammed b. Abdillahi", *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hə. Muhammed*, Sempozyum Tebliğ və Muzakereler, 13–15 Nisan, Konya, (ed. Ahmet Yaman), Ankara 2007.
26. Soyuyiğit, Osman Zeki, *el-Edebül-Arabi*, İFAV, İstanbul ts.
27. Takkuş, Muhəmməd Süheyl, *Tarixül-Ərəb qabləl-İslam*, Darun-Nəfais, 2006.

28. Tarafə b. əl-Abd, Əli İbrahim Əbu Zeyd, *Şairül-Bəhreyn fil-Cahiliyyə*, Müəssəsətu İzzəddin, Beyrut 1993.
29. Təbrizi, Əbu Zəkəriyyə əl-Xətib Yəhya b. Əli b. Müəmməd, *Şərhül-Mualləqatil-Aşril-Müzəhhəbat* (haz. Ömer Faruk Tabba), Darül-Ərkam Beyrut ts.
30. Təbrizi, Əbu Zəkəriyyə əl-Xətib Yəhya b. Əli b. Müəmməd, *Şərhul-Qasaidil-Aşr* (nşr. Müəmməd Mühyiddin Əbdül-həmid), Mətbəətüs-Səadət, Qahirə ts.
31. Yasin Kahyaoğlu, Şiir və nesir bağlamında Arapçanın islam kultüründeki yeri, Harran Üniversitesi İlahiyat fakultesi Dergisi, 2008, cilt, 13, sayı 19, s. 83-104
32. Watt, William Montgomery, *Həzrət Müəmməd Məkkədə* (trc. Azmi Yüksel-M. Rami Ayas)

ВИДЫ СТИХОТВОРЕНИЙ И РОЛЬ ПОЭТА В ПЕРИОДЕ ДЖАХИЛИЯ

РЕЗЮМЕ

Поэмы в стиле джахилия освещают все сферы доисламской эпохи. Из них можно получить информацию о битвах, традициях и обычаях арабов, их отрицательных и положительных сторонах. Поэт являлся жрецом, вождем, оратором, представителем и ученым племени, к которому он принадлежал. Своими поэмами он мог завоевывать доверие того или иного лица или племени. Порой отмечалось и противоположное. Поэты располагали высоким положением в обществе. Поэт защищал свое племя лучше войска. Он отражал события в поэмах, отвечал в них на подстрекательства других племен. Как только в одном племени появлялся поэт, люди из других племен посещали данное племя, чтобы поздравить с его появлением. Поэмы в стиле джахилия охватывали, в основном, газеллы, описание, хвалу (воспевание), критику, элегию, храбрость (отвагу).

Ключевые слова: поэзия, поэт, бедуин, хитабат.

**THE TYPES OF POETRY AND ROLE OF POETS IN
THE PERIOD OF JAHILIYYAH**

SUMMARY

Poems of jahiliyyah covered every area of the pre-Islamic era. They reflect information about the battles, traditions and customs of the Arab population, negative and positive features. The poet was a priest, leader, orator, representative and scholar of the genus to which he belonged. With the poems, the poet could gain the confidence of one or another person or genus. Sometimes the opposite happened. Poets held a high position in society. They were the best defenders than the army of the genus. He reflected the events in the poems, responded to the incitement of other genus in them. As soon as a poet appeared in one genus, people from others visited this genus to congratulate people. Poems of jahiliyyah covered mostly gazelles, description, praise (chanting), criticism, elegy, courage (bravery).

Keywords: *poetry, poet, badouin, hitabat.*